

ВИЗАНТИЈСКО-СЛОВЕНСКА ЧТЕНИЈА III

Штампање зборника омогућила
Управа за сарадњу са црквама и верским заједницама

ПРОГРАМСКИ ОДБОР

Др Александар Наумов (Венеција)
Др Ангелики Деликари (Солун)
Др Изабела Лис Вјелгош (Познањ)
Др Георгиос Нектариос Лоис (Патра)
Др Димитар Пеев (Берлин)
Др Валентина Гулевска (Битољ)
Др Бранко Горгиев (Ниш)
Др Ивица Живковић (Ниш)
Др Кристина Митић (Ниш), секретар
Др Драгиша Бојовић (Ниш), председник

ВИЗАНТИЈСКО-СЛОВЕНСКА ЧТЕНИЈА III

Зборник радова са Међународне научне конференције,
одржане 23. новембра 2019. године на Универзитету у Нишу

Уредници

Драгиша Бојовић
Кристина Митић

Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу
Међународни центар за православне студије, Ниш
Центар за црквене студије, Ниш

2020.

САДРЖАЈ

<i>Кристина Митић</i> Бог чини могућим да се дан утростручи	9
<i>Ангелики Деликари</i> Византијско-словенске студије у Солуну. Нове институције и перспективе	11
<i>Angeliki Delikari</i> Byzantine-slavic studies in Thessaloniki. New institutions and perspectives	15
<i>Ивица Живковић</i> О адекватности употребе појма „личност детета” у православном верском образовању	17
<i>Ivica Živković</i> On adequacy of using the term “child's person” in the orthodox religious education	24
<i>Предраг Петровић</i> Космолошке промене и установа календара (символични аспект православне космологије)	25
<i>Predrag Petrović</i> Cosmological changes and establishment of the calendar (symbolic aspect of orthodox cosmology)	36
<i>Александар Петровић</i> Тајна суштине дионисијског богословља тајанствености и негативност појмовних делатности у разумевањима духа	37
<i>Aleksandar Petrović</i> Secret of the substance in Dionysian mystical theology and negativity of a conceptual operations in spiritual understandings	49
<i>Бранко Горгиев</i> Дијатеза душе – Сократ и Св. Максим Исповедник	51
<i>Branko Gorgiev</i> Diéthèse de l'âme – Socrate et Saint Maxime le Confesseur	62
<i>Слађана Ристић Горгиев</i> Дијалектика у византијској филозофији	63
<i>Slađana Ristić Gorgiev</i> Dialectics in byzantine philosophy	70
<i>Стевица Матко</i> Икона – израз вере цркве у царство Божије	71
<i>Stevica Matko</i> Icon – an expression of the church's faith in the kingdom of God	79

<i>Александар Гулевски</i>	
Сотерих Пантевген и сликарството во црквата св. Пантелејмон во Нерези. Хетимасијата и небесните сили во претставата. Литургиска служба на архиереите	81
<i>Aleksandar Gulevski</i>	
Sotirich Panteugen and wall painting in Saint Panteleimon at Nerezi – hetoimasia and host of heaven in the scene of officiating bishops	96
<i>Maria Stryckova</i>	
An image of Greek-catholic (Uniate) church in some latin manuscripts from Slovakia	97
<i>Marija Stričkova</i>	
Slika Unijatske crkve u nekim latinskim rukopisima iz Slovačke	104
<i>Јелена Славковић</i>	
Културна динамика и питање светости: случај Светог Амфилохија Иконијског	105
<i>Елена Славкович</i>	
Культурная динамика эпохи отцов церкви: пример Святого Амфилохия Иконийского	112
<i>Анастасија Горгиев</i>	
Утицај платонизма на хришћанске списе Маргерите Наварске	113
<i>Anastasija Gorgiev</i>	
l'influence du platonisme sur les écrits chrétiens de Marguerite de Navarre	122
<i>Небојша Радовановић, Бојан Томић</i>	
Интернет, образовање и верска настава	123
<i>Nebojša Radovanović, Bojan Tomić</i>	
Internet, education and religious education – orthodox catechism	129
<i>Драгиша Бојовић</i>	
Две побуне против ћутања као израз пастирске и стваралачке одговорности: Свети Сава и архиепископ Данило други	131
<i>Dragiša Bojović</i>	
Two acts of rebellion against silence as an expression of pastoral and creative responsibility: St. Sava and archbishop Danilo II	136
<i>Слађана Алексић</i>	
Поетика богонадахнућа у житију краља Милутина Данила другог	137
<i>Slađana Aleksić</i>	
Poetics of divine inspiration in the life of king Milutin Daniel the Second	146
<i>Снежана Милојевић</i>	
Хагиограф као подвижник Бога ради	147
<i>Снежана Милоевич</i>	
Агиограф как подвижник Бога ради	155

<i>Ангелина Чипева</i> Сълзите и покаянито в примери от българската средновековна агиография и химнография (XIII-XIV век)	157
<i>Angelina Chipeva</i> Tears and repentance in some examples from the medieval bulgarian hagiography and hymnography (XIII-XIV c.)	168
<i>Јелена Младеновић</i> Три „међе” у српској поезији – Јован Дучић, Слободан Ракићић и Ненад Јовановић .	169
<i>Jelena Mladenović</i> Three poems with the same title – “the border” – in serbian poetry: Jovan Dučić, Slobodan Rakitić i Nenad Jovanović	179
<i>Теодора Бојовић</i> Шта говоре грановесни јунаци Григорија Божовића?	181
<i>Teodora Bojović</i> What are Bozovic’s flighty protagonists talking about?	188
<i>Јелена Стошић</i> Лексичка структура тефтера Нишавске митрополије из XIX века	189
<i>Елена Стошич</i> Примечания о лексике тетрадей учета Нишавской митрополии XIX века	199
<i>Бојан Томић, Милица Томић</i> Традиција истраживања светлости и нов потенцијал	201
<i>Bojan Tomić, Milica Tomić</i> Tradition of light research and new potential	206
<i>Јелена Јонић</i> Научно-истраживачка посета Хиландарској истраживачкој библиотеци на Универзитету државе Охајо	207
<i>Jelena Jonić</i> Research visit to Hilandar research library at Ohio State University	212
<i>Драгана Јањић</i> Свештенство и световна служба	213
<i>Dragana Janjić</i> Priesthood and secular service	222
<i>Марко Ромић</i> Деетатизација рановизантијског права на примјеру еклоге	223
<i>Marko Romić</i> The deetatzation of early byzantine law – example of ecloga	235
<i>Војислав Живковић</i> Континуитет грађанског рата Драгутина и Милутина	237
<i>Vojislav Živković</i> Continuity of the civil war between Dragutin and Milutin	250

<i>Бобан Миленковић</i>	
Свети деспот Стефан Лазаревић, светац и ратник	251
<i>Boban Milenković</i>	
Holy prince Stefan Lazarevic, a saint and a warrior	271
<i>Катарина Митровић</i>	
Неколико цртица о Светом Срђу на Бојани под Османском влашћу	273
<i>Katarina Mitrović</i>	
Some notes on Saint Serge upon Vojana under Ottoman rule	282
<i>Славиша Недељковић</i>	
Значај цркава и манастира за ширење писмености међу српским становништвом у старој Србији у првој половини 19. века	283
<i>Slaviša Nedeljković</i>	
The importance of churches and massagers for the spread of literacy among the serbian population in the central regions of old Serbia in the first half of the 19th century	292
<i>Зоран Јеротијевић</i>	
Српска и руска православна црква и монаштво у периоду комунизма	293
<i>Zoran Jerotijević</i>	
Serbian and Russian orthodox church and monasty in the period of communism	305
Прилог	
<i>Програм скупа</i>	307

Драгана Јањић

*Институт за Српску културу – Приштина/Лепосавић
Међународни центар за православне студије, Ниш
e-mail: dragana.janjicka@gmail.com*

СВЕШТЕНСТВО И СВЕТОВНА СЛУЖБА¹

Апстракт: Правни поредак Црквеног уређења исказан канонски одредбама помесних и Васељенских Сабора, регулисао је забрану бављења световним пословима црквеном клиру. Питање ове забране и његове дубоке укорењености унутар самог клира биће предмет овог рада.

Кључне речи: служба, правила, Црква, држава, узимање камате.

Законске саборске регулативе

Поредак и организација црквеног живота, већ на самом почетку канонског устројства Цркве, прави разлику између црквене и световне власти, позивајући се на речи самог Господа: „царство моје није од овога света” (Јн. 18, 36). Правила Цркве строго забрањују својим клирицима бављење световним пословима која су у супротности са свештеничким звањем. У првим вековима црквеног живота и уређења Цркве, поредак и живот унутар црквене заједнице регулисан је Апостолским правилима, кроз које се одражавала апостолска пракса Црквеног унутрашњег уређења². Устројство и структура црквеног уређења, под којим се подразумева начин служења, управљања и делања црквених представника, уређен је канонима Помесних и Васељенских сабора. Наиме, забрана свештеним лицима да се баве световним пословима изричито је наглашена у Другој посланици Тимотеју (2. 4), апостола Павла: „да се никакав војник не заплиће у трговине овога света да угоди војводи”, да би у виду законске одредбе, ова забрана била регулисана 6. апост. правилом, гд се дословно каже да: „епископ или презвитер, или ђакон нека не узимају на себе световне послове, иначе нека се свргне”.³ С друге стране ова забрана налази одговора у Апостолским установама (II, 6), где се епископу изричито забрањује да „не тражи прљаву зараду, да не буде похлепан, лаком, отимач, пријатељ богатих, лажни сведок; да се не приграбљује световне службе, да не даје јемство никоме...”, што је за последицу имало разрешење од свештеничке службе јер је није био достојан.⁴ Такође, у вези са 6. апост. правилом је и 20. апост. правило које регулише, забрану давања јемства у световним пословима, судским, трговачким и другим, за некога како би се стекла нека материјална корист, осим у случају када се јемство даје у црквеним

1 Рад је написан у оквиру пројекта Материјална и духовна култура Косова и Метохије (Ев. бр. 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

2 Јевтић, 2005, 31.

3 Милаш, 2004, (1), 61–62.

4 *Les Constitutions apostoliques*, (1985), II, 6, 155.

пословима или у добротворне сврхе.⁵ Апостолским правилом 81. у ком се изричито спомиње забрана свештеним лицима да се не „упуштају у јавне службе (δημοσίας διοικήσεις-управљање)”, јасно се разграничава духовна од световних служби и усаглашава њихово свештено-богослужбено право (Рм. 13, 1, 2, 4) под претњом свргнућа свештеничког чина уколико наставе да се баве овим послом.⁶

Саборска правила формирају дугачки низ црквених прописа, чије периодично понављање показује веома дубок проблем и упорност прекршиоца закона, о чему се говори на самом почетку црквеног устројства, (апост. правила 6. и 20.) којима се забрањује епископима, свештеницима, ђаконима да предузимају κοσμικὰ φροντίδας – световне послове (7. правило, Сабора у Сардики, 343.г.).⁷

Посебана пажња приликом доношења дисциплинских црквених правила посвећена је свештеним лицима која држе гостионице (24. правило, Лаодикијски сабор, 40. правило Картагински сабор, 9. правило Пето-шести Васељ. сабор.). Под претњом одузимања свештеничког чина, саборске одлуке налажу да се обустави вођење „гостионичке трговине” као и давање позајмица тј. узимање камате, што представља очигледно и даље неискорењени обичај свештенства с којим се Црква суочавала од самог почетка.⁸

Проблем зеленашења (лихварства) био је присутан већ у раној Цркви и представља наслеђе из античког периода, посебно практиковано током дужег периода мира, како сведочи, Свети Кипријан Картагински (†258), који наводи да се умножило много епископа *usuris multiplicatibus fenus augere*, што ће у наредним периодима бити предмет интересовања и настојања саборских отаца да сузбију ову праксу, заузимајући врло строге ставове по овом питању.⁹ Тако, одлуке помесног сабора у Елвири (око 304), врло строго санкционишу (20. правило) зеленаштво свештених лица и лаика забраном свргавања и одлучења из заједнице, о чему ће на Западу о овом проблему расправљати помесни сабор у Арлу (314), санкционисањем овог преступа 12. правилом (*Ut clerici foeneratores excommunicentur*). У наредном периоду помесни сабор у Лаодикеји (у другој половини IV века) изричито забрањује (4. правилом) клиру праксу лихварења – ἡμιολίας и узимања *половине целине*, да би изречена мера упркос потреби да буде регулисана царским законским одредбама и даље представљала врло дубок друштвени проблем. Покушај да искорене или ограниче систем позајмица регулисан је царским одредбама у прва четири века лимитирајући проценат на позајмицу, да би у време цара Јустинијана I (527-565) прерадом постојећих закона проблем зеленашења био преполовљен.¹⁰ У *Синтагми* Матије Властара одобрава се ова мера и предвиђа казна за зарачунату камату, притом се строго води рачуна да се уговореним износом камате не угрозе ни права зајмодавца у односу на лице које узима зајам, тако што би зарачуната камата била сразмерна позајмљеној главници.¹¹

С тим у вези, већ 44. апост. правило сматра недопустивим узимање камате под претњом свргавања, да би забрана зеленашења била строго санкционисана 17. правилом Првог Васељенског сабора (325), а давање позајмице очигледно да је представљало

5 Милаш, 2004, (1), 77–78.

6 Милаш, 2004, (1), 157–158. Јевтић, 2005, 39, 56. Петровић, 1972, 8–10. Троицки, 2011, 350–351. Матија Властар, 2013, 183–184.

7 Милаш, 2004, (1), 157. Јевтић, 2005, 39, 42, 277–278. Hefele, II/2, 1908, 776, п. 2.

8 Јевтић, 2005, 144, 294, 334. Милаш, 1902, 264.

9 Sancti Cypriani, *Liber de lapsis*, VI, PL 4, 471.

10 Hefele, I/1, 1907, 232–233, 288. Исти, I/2, 1907, 998. Јевтић, 2005, 290. Соловјев, 1928, 125.

11 Матија Властар, 2013, 364–365.

велико искушење за црквени клир и наставило је да представља проблем и у наредном периоду. У 5. и 16. правилу Картагинског сабора (419) забрањује се клиру да прима више од позајмљене суме, док Пето-шести Васељенски сабор (691) обнавља казну изречену на Првом Васељенском сабору и подвргава изопштењу од свештеничког чина свакога који узима камату (9. и 10. правило).¹² Поједини црквени оци IV и V века указивали су на овај проблем руководећи се сопственим пастирски искуством, што је резултирало издавањем дела пастирско-канонске садржине, прилагођених потребама црквено-канонских правила, са препознатљивим освртом на проблем лихварења међу свештеним лицима. При том се не може занемарити чињеница да је лихварење било допуштено грађанским законима, те је представљало опасност по Цркву и свештенство (14. правило Василија Великог, 3. правило Григорија Неокесаријског и 6. правило Григорија Ниског).¹³ Проблем лихварства или лакомства, за кога Свети Григорије Ниски (335-395) сматра да је на неки начин промакло Оцима, говорећи да има три лица и назива је „кореном свих зла”, заокупљивао је пажњу и Светог Јована Хризостома, који лухварство упоређује са врстом змија, док блажени Августин каже да је лихвар одбачен од Цркве и као такав је омражен од верника.¹⁴

Поред забране бављења световним пословима и управљањем јавним службама, свештеним лицима је још више забрањено бављење војничким пословима (83. ап. правило).¹⁵ Забрана свештеним лицима да се баве световним службама посебан акценат има на забрани бављењем војничким пословима (2Тим. 2. 4), под којима се подразумева ношење или коришћење оружја као и заповедништво над војском, али и управљање имовином војске, дељење плате војницима или позивање у војну службу: „Епископ или презвитер или ђакон, који је у војној служби, а хоће да задржи и једно и друго, то јест и римску власт и свештеничку управу, нека буде свргнут. Јер што је цареве – цару, а што је Божије – Богу” (Мт. 22, 21), а што је, најзад, и у супротности са службом приношења *бескрвне* жртве на литургији (83. ап. правило).¹⁶ Злоупотреба монашког пострига у циљу избегавања војне службе или због неких других разлога, санкционисана је од стране Цркве доношењем црквених казни (епитимија) за почињено дело (IV васељ. сабор 7. правило; 22. правило Никифора Исповедника), док одлучивање од Св. Причешћа односно свргавање клирика који су у сукобу са разбојницима починили убиство изричито санкционише правило 55. Св. Василија Великог.¹⁷ С друге стране, прихватање световне грађанске или војничке службе од стране свештеног лица повлачило је и санкције грађанских закона, у погледу одузимања световних части и повратак истих под власт Цркве о чему изричито говори Јустинијанова 123. новела: „Монах који је оставио свој манастир и пришао световном животу, ако је случајно већ добио какву грађанску и световну част, нека се исте лиши, и од дотичног епископа и обласног судије нека се одмах у манастир пошаље”.¹⁸ Допуна овом закону налазило би се у 21. правилу Пето-шестог васељенског сабора, где израз „живљење у свету” за лице у клиру има негативно значење и подлеже изопштењу из Цркве и формално-правно постаје световњак, уз могућност да носи мантију уколико се покаје.¹⁹

12 Hefele, *Histoire des Conciles*, I/1, 1907, 604-610. Јевтић, 2005, 48, 77, 45, 145, 319, 324.

13 Јевтић, 2005, 429-430. Милаш, (2), 2004, 311, 368, 465-466

14 Јевтић, 1984, 97. Sancti Joannis Chrysostomi, *In Matthaеum homil.*, LVI. 5, PG, 58, 555-558. Sancti Aureli Augustini, *Sermo LXXXVI*, 3, PL 38, 524-525.

15 Милаш, 2004, (1), 160-161.

16 Јевтић, 2005, 57.

17 Исто, 483, 575.

18 Novelaе, СХХIII, с. 42. Милаш, 2004, 1, 342-343.

19 Милаш, 2004, 1, 494-502. Исти, 1902, 532-539. Троишки, 2011, 355-358.

Наиме, благодат рукоположења свештеника и монаха на служење Цркви суштински подразумева одрицање од световне службе и добровољно везивање за служење Богу, мада је у пракси прекршај завета и ступање у војничку или неку другу световну службу повлачило одређене законске санкције. Притом не треба занемарити чињеницу да су свештена лица, упркос канонским забранама, злоупотребљавала свој положај и прихватала истовремено и световне послове. Бављење свештених лица световним пословима налазимо забележено као што смо напред поменули код Св. Кипријана који описује да су се епископи, упркос светости њиховог јерархијског достојанства, одали зеленашењу и да су постали *episcopi plurim, quos et hortament esse oportet caeteris et exemplo, divina procuratione contempta, procaratores rerum saecularium, derelicta cathedra, plebe deserta, peralienas provincias oberrantes negotiations quaestaosae nandinas aucupari*.²⁰ Сабор у Елвири једно од утврђених правила (тачније, 19. правило) посветио је овом проблему забрањујући и ограничавајући епископима право на трговину у оквиру четири провинције, али не бранећи им трговину у далеким земљама.²¹ Да је забрана бављења световним пословима била и даље предмет црквених сабора, потврђују и одлуке Хипонског (393) и Трећег картагинског сабора (397) којима се свештеницима забрањују занимања *conductores* или *procuratores* како би се предали *aliquo turpi vel inhonesto negotio*, на крају *episcopus tuitionem testamentarum non suscipiat*.²²

Институционални и друштвени развој града увелико одређује значај и место епископске катедре у њему.²³ У односу на епископску функцију коју заузима у граду, царско законодавство у време цара Теодосија Великог (379-395) довршило је израду грађанских закона који постављају *episcopa* поред градских магистрата.²⁴ Признат од стране царске власти унутар хришћанске заједнице и оне грађанске, фигура епископа почиње да поприма многостуко црквено и грађанско уобличење. Тако у кодексу цара Теодосија II (408-450), из 425. године, врло јасно се приказује позивање на важне епископске функције у зависности од почасне титуле и грађанског статуса који су уживали, али су могли да представљају и техничке термине, који су се односили само на хришћанске епископе (*episcopalis audentia, venerabilis, reverentissimus, antistes, sacerdos*).²⁵ У вези с тим, само значење речи епископ (*ἐπίσκοπος*) и придев *епископални* (од глагола *ἐπισκοπέω* – *посећивање, надзирање, inspectio, visitatio*) означавају његову функцију у оквиру хришћанске заједнице, и поред тога што је у почетку била световног порекла и сходно томе коришћена је за уопштено означавање било које световне службе (инспектор, заштитник, председавајући), да би с временом постао искључиво термин у хришћанској употреби.²⁶

У намери да се спречи да свештена лица управљају световним стварима и пословима на VI сесији Четвртог Васељенског сабора (451), установљена су правила дисциплинарног карактера, на предлог цара Маркијана (450-457), којима се забрањује управљање световним стварима на штету свештеничке службе (3. и 4. правило IV Васељенског сабора), под претњом свргнућа за овај преступ, сразмерно преступу

20 Sancti Cypriani, *Liber de lapsis*, VI, 470.

21 Hefele, I/1, 1907, 232.

22 Hefele, II/2, 1908, 97–102.

23 Hefele, Leclercq, II/1, 1908, 1198.

24 Barone-Adesi, 1998, 56. Dagron, 1977, 19–20.

25 Berardini, 1998, 36–45. *Code Théodosien*, CTh. 16, 5, 62 (328–329); CTh, 16, 4, 6 (224–225); (Arcadio del 404); CTh 16, 2, 42 (204–207) (Teodosio II, 5. ottobre, 416); CTh 16, 2, 45 (212–213), 4. luglio 421); *Code Théodosien*, CTh 4, 7, 1 (76–81); CTh 16, 2, 12 (142–145); CTh 12, 5, 2 (340–343) (21.5.337); CTh 7, 13, 22 (104–107) (25.2.428).

26 Berardini, 1998, 40. Милаш, (2), 2004, 188.

починиоца – свештеног лица.²⁷ Смисао појма λειτουργίας у класичном грчком језику односи се на јавну службу посвећену држави или заједничком добру, да би у хришћанству имала различито тумачење и означава службу Богу, а у литургијском смислу са додатком џотикј означавао је Евхаристију, како би током времена смисао литургије преузео на себе нова значења – епископског достојанства, а употребљава се и за свештенослужитеље (Анкорски сабор, Антиох. сабор 2. и 3. правило; Лаодикијски сабор 18. правило).²⁸ Установљена саборска правила признавала је и држава, али је остављала Цркви да независно од грађанске власти суди клиру (Карт. сабор 15. правило), при чему су грађански закони усаглашени са донетим црквеним одредбама у циљу очувања угледа свештеничког сталежа. О томе говори и Јустинијанова 123. новела која каже: „Заповедамо да никакав епископ или клирик не сме узимати на себе и водити послове који се државне благајне тичу или управљати јавним или приватним имовинама или заступником у јавним парницама се јављати, јер се тиме светим кућама штета наноси и спречава се свештена служба”.²⁹ Проблем прелажења клирика у градске цркве, а посебно у Цариград, представља стари проблем унутар Цркве и сузбијан је црквеним канонима и царским законима. С обзиром да се није искоренио, Седми васељенски сабор (787) санкционисао је овај преступ 10. правилом, у намери да спречи двоструко зло: прелазак из града у град и прихватање световних послова на имањима и домовима богатих људи: настојника. Ово правило уз извесна одступања дозвољава само учитељско занимање, уз напомену да клирик са дозволом епископа може обављати овај посао, наглашавајући да је учитељско занимање оно ради кога су и добили свештенство (11. правило Прво-другог цариградског сабора (861)).³⁰

Клир и световне службе у средњовековној Србији

Обавеза вршења богослужбених обавеза није искључивала забрану клиру да обављају административне послове у појединим сегментима српског средњовековног друштва. Устројство Српске Цркве у средњовековној Србији дефинисано је и регулисано на почетку Хиландарским и Студеничким типиком, као и начин управе манастирима и манастирским добрима.³¹ Оснивање Хиландара као српског монашког и културног центра имало је значајан утицај на развој монаштва у Србији, при чему треба имати у виду да оно није било занемарујуће у српским манастирима пре одласка Симеона Немање на Свету Гору (1197).³² Проглашење Светога Саве за архиепископа и давањем аутономије Српској цркви праћено је кодификовањем грађанских и црквених прописа, сабраних у Савином *Законоправилу*, помоћу ког ће новооснована црква управљати у складу са новоствореном црквеном организацијом и радом на уређивању унутрашњег црквеног поретка.³³ Право да рукоположе епископе, попове и ђаконе по добијању архиепископског чина, Сава је започео одмах по повратку на Свету Гору, а наставио је по повратку у Србију, преносећи то право на новоизабране епископе да самостално уређују своје

27 Милаш, 2004, (1), 331.

28 Lampe, 1961, 795. Hefele, Leclercq, II/2, 1908, 776-777. Мирковић, 1982, 15-16. Јевтић, 2005, 108, 212-213, 223-224, 253-254, 406, 293.

29 Novelae, СХХIII. с. 6. Јевтић, 2005, 323. Милаш, 1902, 261-262. Матија Властар *Синтагама*, 2013, 183-184.

30 Јевтић, 2005, 212-213, 406. Hefele, Leclercq, III, 1910, 783-786.

31 *Хиландарски типик*, 1935. *Студенички типик*, 1994. Соловјев, 1928, 125-127. Живојиновић, 1998, 46-51.

32 Троицки, 1935, 113. Петровић, 1986, 36. Свети Сава, 1998, 151, 163.

33 *Законоправило Светога Саве*, 1, 2004. Петровић, 2002, 28-31. Петровић, 1996, 100-105. Јанковић, 1985, 18-23.

епархије и постављају свештенике по парохијама. Према наводима Савиних биографа, на сабору у Жичи, започиње формирање и организација унутрашњег јерархијског устројства Српске цркве, установом протопопова – епископских изасланика (предстојника или намесника) са задатком надзора над свештеницима „да попуњују недостатке”, док аналогно овом термину код Теодосија наилазимо на израз *егзарх*.³⁴ Само порекло ових термина треба тражити у установи хорепископа или периодевта – путујућих презвитера (Лаодик. 57. правило), а нешто касније и егзарха – ἐπισκόπων πρωτοπρεσβυτέρων (изасланик), која постепено губи на значају од средине IV века, уступајући место периодевтима (Анкирски сабор, 13. правило; Антиох. сабор 8. 10; Лаодикијски сабор, 57. правило; Четврти васељ. сабор, 9. правило).³⁵ У Савином Законоправиљу, наилази се на израз прехотник, аналоган изразу *опходники* у Властаревој *Синтагми*, кога редактор Синтагме назива егзарсима.³⁶

Установа презвитерског достојанства (протопопова), у средњевековној Србији имала је велики утицај у вођењу црквених, али и административних (световних) послова. Постављани су из редова мирског свештенства и монаштва, с обзиром на њихово образовање и углед.³⁷ У зависности од службе, функција протопопова односила је превагу над световним чиновништвом, у вршењу послова првих епископских сарадника, у првом реду образованих и способних монаха, што не искључује и право мирског свештенства на ову функцију.³⁸ Поред црквених обавеза, протопопове срећемо и у световној администрацији као нотаре или сведоке у купопродајним уговорима, старинике у одређивању међа или као учитеље, као и то да су представљали главни ослонац у вођењу административних послова у местима у којима су службовали.³⁹ Јачање угледа протопопова указује да је ова установа током времена попримила карактеристике чиновничке и локалне властеле, у зависности од специфичности самих послова.⁴⁰ На основу извора из каснијег периода (XV век), протопопови се јављају као истакнути чланови друштва у својству сведока у купопродајном уговору између Дмитра и Момчила Касталовића или у повељи господина Константина из 1388. године, док се њихово ангажовање у световним пословима спомиње у уговору Радосаве која продаје своју кућу у Трпчи манастиру Св. Павла.⁴¹ Неке од нецрквених дужности које је свештенство обављало били су царински послови, с циљем надгледања од злоупотребе добијених привилегија за потребе манастира.⁴² Трансформација коју је доживела установа протопопова у егзархе говори о развојном току и сазревању српске црквене јерархије. У време краља Стефана Душана одређивање монаха да обављају дужност егзарха говори да је било довољно образованих и способних монаха спремних да преузму улогу првих епископских сарадника. У Душановом законику налаже се да не буде више световњака (козмици) егзарха, већ да дужност преузму монаси „да обављају духовне послове и да доходак црквени, који је од баштине, узму од попова” (чл. 20), чиме се наглашава извесна

34 Доментијан, 1938, 116, 118, 135, 198. Теодосије, 1988, 212. Соловјев, 1934, 34.

35 Копривица, 42–43, 95. Јевтић, 2005, 109, 299, 256, 258, 299. Lampe, 1961, 493, 1068, 1536. Зизјулас, 1997, 107–111.

36 Новаковић, 1907, 300.

37 Копривица, 2012, 107. Јевтић, 2005, 299.

38 Доментијан, 1938, 135, 198. Теодосије, 1988, 212. Копривица, 2012, 115..

39 Грујић, 1923, 47–49. Копривица, 2012, 94, 96–97, 219. Динић-Кнежевић, 1968, 51–60. Бубало, 2004, 111–114, 126–127.

40 Копривица, 2012, 100–101.

41 Новаковић, 1912, 767. Соловјев, 1926, 206.

42 Павловић, 1928, 134.

промена у организацији протопоповске службе, односно протопопа као епископског намесника у већим местима и егзарха у својству убирања намета за епископе.⁴³

Улога мирског свештенства у обављању световних дужности углавном се односила на обавезе према господару чију су земљу користили, без обзира да ли је господар, Црква, властелин или владар. Иако су били ослобођени многих послова, свештенство у средњовековној Србији у обавези је било да врши одређене послове у корист господара земље, прописане још од самог почетка формирања српске државе Законом Светога Саве и Симеона – да обрађује виноград господара земље, према коме се руководило Светоарханђеловско и Бањско властелинство, а у неким су случајевима припремали пиво, те су имали и давање у воску и др. Ослобођени многих обавеза у погледу вршења пољопривредних послова, изричита обавеза свештеника била је да учествује у пословима везаним за потребе цркве, како их именује Законик краља Душана „од свих работа ослободи их Царство ми, само да работају цркву” (чл. 37).⁴⁴ Обавеза свештенства према држави и господарима земље, без обзира да ли је реч о црквеним или световним властелинствима, посебно се односи на војну обавезу свештеника, највероватније када су у питању попови баштеници, чији су земљишни поседи имали положај властелинских баштина, из чега су произишле и одређене пореске обавезе и војна служба.⁴⁵ Једна од обавеза свештенства са великим земљишним поседима била је и *градобљуденије* – обавеза чувања града, како се види из Дечанске хрисовуље (1343-1345) краља Душана, коју је имао протопоп Прохор, за кога су важиле световне обавезе поред оних везаних за служење Цркви.⁴⁶

У Душановом законуку нема назнака да је било законских одредница о забрани узимања интереса на камату, мада је она била присутна у трговачким пословима, а терминологија везана за овај вид пословања карактеристична је за трговачке споразуме вођене са Дубровником.⁴⁷ Уговори о интересу на зајам спомињу се у српској дипломатичкој грађи, терминима *лихва* или *камата*, *глава*, *каматник*.⁴⁸ У повељи краља Душана, из 1348. године, калуђерима се забрањује да „динаре дају оу камату”, што оповргава мишљење о клирицима као главним актерима лихварења, сврставајући и *калуђере* у ову групу преступника.⁴⁹

Извори

Александар Младеновић, *Повеље деспота Стефана Лазаревића*, Београд, 2007.
Доментијан (1938): *Животи Светога Саве и Светога Симеона*, Београд.
Законик цара Стефана Душана, струици и атонски рукопис (1975): Београд.
Законоправило Светога Саве, (2004) 1, (пр. Миодраг М. Петровић), Манастир Жича.

Јевтић, Атанасије (2005): *Свештени канони Цркве*, Београд.
Les Constitutions apostoliques, (1985), SC 320, Paris.

43 Тарановски, 1931, 101–107. *Законик цара Стефана Душана*, 1975, 101, 169.

44 Благојевић, 2004, 211–215. Мишић, Голубовић-Суботин, 2003, 113, 143. Тарановски, 1931, 106–108. Павловић, 1928, 133. *Законик цара Стефана Душана*, 1975, 173.

45 Младеновић, 2007, 193. Благојевић, 1987, 30–41. Тарановски, 1931, 31, 109. Грујућ, 1934, 58. Копривица, 2012, 162, 176. Динић-Кнежевић, 1968, 51–56.

46 Копривица, 2012, 162.

47 Соловјев, 1928, 126–127.

48 Тарановски, 1931, 98–99. Новаковић, 1912, 686, 766. Соловјев, 1926, 140, 199, 224.

49 Новаковић, 1912, 698.

Матија Властар *Синтагма* (2013): (приредила Т. Суботин -Голубовић), Београд.
Милаш, Никодим (2004): *Правила православне Цркве са тумачењима*, 1, Београд-Шибеник.

Мишић, Синиша, Голубовић-Суботин, Татјана (2003): *Светоарханђелска хрисовуља*, Београд.

Новаковић, Стојан (1907): *Матије Властара Синтагма: азбучник зборник византијских црквених и државних закона и правила: словенски превод времена Душанова*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, СКА, књ. 4, Београд.

Новаковић, Стојан (1912): *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд.

Charles Joseph Hefele (1907): *Histoire des Conciles*, I/1, Paris.

Charles Joseph Hefele (1907): *Histoire des Conciles*, I/2 Paris.

Charles Joseph Hefele, Dominique H. Leclercq (1908): *Histoire des Conciles*, II/1, Paris.

Charles Joseph Hefele (1908): *Histoire des Conciles*, II/2, Paris.

Charles Joseph Hefele, Dominique H. Leclercq (1910): *Histoire des Conciles*, III, Paris.

Sancti Aureli Augustini, *Sermo LXXXVI*, 3, PL 38.

Павловић, Миливој (1928): *Грачаничка повеља*, Гласник СНД, Скопље.

Sancti Joannis Chrysostomi, *In Matthaeum homil.*, LVI. 5, PG 58.

Sancti Cypriani, *Liber de lapsis*, VI, PL 4.

Свети Сава (1998): „Житије Светог Симеона”, *Сабрана дела*, Београд.

Студенички типик цароставник манастира Студениц, (1994): (пр. Т. Јовановић), Београд.

Les lois religieuses des empereurs romains de Constantin à Théodose II (312-438), I. *Code Théodosien, livre XVI*, (2005): SC 497, Paris.

Les lois religieuses des empereurs romains de Constantin à Théodose II (312-438), II. *Code Théodosien, I-XV, Code Justinien, Constitutions sirmondiennes*, (2009): SC 531, Paris.

Corpus Juris Civilis pandectis institutionibus, codice et Novelles (1663): Amsterdam-Lugd. Batavorum.

Теодосије (1988): *Житија*, Београд.

Хиландарски типик Светога Саве (1935): (пр. Л. Мирковић), Београд.

Литература

Благојевић, Милош (1987): „Крајишта у средњовековној Србији од 1371. до 1459. године”. у: ИГ 1-2, 29-42.

Благојевић, Милош (2004): *Закон Светог Симеона и Саве*, Немањићи и Лазаревићи, Београд, 191-246.

Berardini, Angelo (1998): „L'immagine del vescovo attraverso i suoi titoli nel codice Teodosiano”. у: *L'évêque dans la cité du IV au V siècle*, Actes de la table ronde organisée par l'Istituto patristico Augustinianum et l'École française de Rome (Rome, 1 et 2 décembre 1995), École française de Rome, 35-48.

Barone-Adesi, Giorgio (1998): „L'urbanizzazione episcopale nella legislazione tardoimperiale”. у: *L'évêque dans la cité du IV au V siècle*, Actes de la table ronde organisée par l'Istituto patristico Augustinianum et l'École française de Rome (Rome, 1 et 2 décembre 1995), École française de Rome, 49-58.

Бубало, Ђође (2004), *Српски номици*, Београд.

Dagron, Gilbert (1977): „Le christianisme dans la ville byzantine”. у: DOP, 31, Cambridge, 1-25.

- Динић-Кнежевић, Душанка (1968): „Прилог проучавању свештенства у средњовековној Србији”. у: *Годишњак ФФ у Новом Саду*, XI-1, 51-60.
- Живојиновић, Мирајана (1998): *Историја Хиландара I*.
- Зизјулас, Јован (1997): *Јединство Цркве у Светој Евхаристији и у епископу у прва три века*, Нови Сад.
- Јевтић, Атанасије (1984): *Патрологија*, Београд.
- Јанковић, Марија (1985): *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд.
- Копривица, Марија (2012): *Попови и протопопови Српске цркве у срењем веку*, Ниш.
- Lampe, W. H. Geoffrey (1961): *A Patristic greek Lexicon*, Oxford. Oxford University Press.
- Милаш, Никодим (1902): *Православно црквено право*, Мостар.
- Мирковић, Лазар (1957): „Протопоп Јован, Србин из Кратова, преписивач и минијатор књига (1526-1583)”, *Богословље* 1, 23-26.
- Мирковић, Лазар (1982): *Православна литургија, први општи део*, Београд.
- Петровић, Миодраг (1972): *Положај и права византијског цара у Цркви*, Београд.
- Петровић, Миодраг (1986): *Студенички типик и самосталност Српске цркве*, Горњи Милановац.
- Петровић, Миодраг (1996): „Црквенодржавне идеје светог Саве између Цариграда и Рима”. у: *Европа и Срби*, Београд, 99-113.
- Петровић, Миодраг (2002): „Свети Сава као састављач и преводац Законаправила – Српског Номоканона”. у: *ИЧ*, XLIX, Београд, 27-45.
- Радослав Грујућ, „Лична властелинства црквених представника у XIV и XV веку”, *Гласник, ГСНД* 13, 1934, 47-68.
- Соловјев, Александар (1926): *Одабрани споменици српског права од XII до XV века*, Београд.
- Соловјев, Александар (1928): *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, Скопље.
- Соловјев, Александар (1934): „Српска црквена правила из XIV века”. у: *Гласник СНД* 14, Скопље, 33-42.
- Троицки, Сергије (1935): *Ктиторско право у Византији и у Неманићкој Србији*, СКА, Глас CLXVIII, Београд, 79-133.
- Троицки, В. Сергије (2011): *Црквено право*, Београд.
- Тарановски, Теодор (1931): *Историја српског права у Немањинској држави, I*, Београд.

PRIESTHOOD AND SECULAR SERVICE

At the very beginning of the canonical structure of the Church, the internal order and structure of the church organization makes a difference between church and secular authority. The rules of the Church strictly forbid their clergy to engage in worldly affairs that are contrary to the priestly vocation. Acquisition of material benefits, giving guarantees in secular affairs, court, trade and others, the Church explicitly forbids under the threat of overthrow from the priestly rank and harmonizes their priestly-liturgical right with council decisions. In medieval Serbia, clerical - secular work was performed by priests primarily because of their education and reputation they had in society, and therefore it is understandable that they mediate and assist administrative state services.